

ФОНЕТИКА (від грец. φωνητικός — звуковий) — галузь **мовознавства**, що вивчає звуки людського **мовлення** як у вузькому розумінні (**голосні**, **приголосні**), так і в широкому — як елементи, явища і процеси, що формують звукову організацію **мови** та зв'язний мовленнєвий потік. Спрямована передусім на:

- встановлення звукового складу мов і **діалектів**, опис і класифікацію мовних звуків;
- вивчення закономірностей звукосполучення (звукова акомодация, асиміляція, чергування та ін.);
- дослідження просодичних елементів (**наголос**, **інтонація**, ритм);
- вивчення членування мовленнєвого потоку (склад, такт, синтагма, фраза);
- аналіз фонетичної варіативності (територіальна, соціальна, стилістична);
- дослідження змін у звуковій системі мови в діяхронії;
- вивчення загальних закономірностей функціонування звукових систем, фонетичних універсалій і типологічних особливостей;
- ужиткове застосування (транслітерація, вивчення мов, синтез і розпізнавання мовлення, мовна експертиза та ін.).

Прийнято вважати, що звукова будова мови — це первинна матерія існування всіх інших її рівнів (морфологічного, синтаксичного, лексичного). Інколи термін «фонетика» позначає не назву галузі, а власне звукову матерію (сукупність її одиниць та елементів).

Залежно від предмета дослідження Ф. поділяють на:

- артикуляційну (вивчає механізми творення звуків мовлення; див. **Мовленнєвий апарат**),
- акустичну (аналізує фізичні характеристики звукових одиниць, передусім частоту, інтенсивність, тривалість),
- перцептивну, або аудиторну (досліджує закономірності сприйняття мовних звуків та усного мовлення загалом).

Інколи їх усіх об'єднують під терміном «субстанційна фонетика», що спрямована на отримання знань про мовні звуки як матеріальну субстанцію, її фізичну природу, безпосереднє втілення в мовленнєвому потоці, зокрема й на рівні просодичних явищ. У такому розумінні їй протиставлено функціональну фонетику (О. Єсперсен, **Я. Бодуен де Куртене**, **Л. Щерба**), сфокусовану на тому, яку роль звуки виконують у мові, як вони беруть участь в побудові слів і речень та передаванні смислів. Розвідки в цьому напрямі сформували

окрему лінгвістичну галузь — **фонологію**, що вивчає систему звукових одиниць у мові, їхні функції та правила сполучення. Якщо фонологія вивчає мову переважно з лінгвістичного погляду, то Ф. тісно пов'язана з багатьма іншими науками — **акустикою**, **анатомією**, **фізіологією**, **нейробіологією**, **психологією**, **педагогікою**, **медициною** та ін. У фонології звуки розглядають як значущі для мовної системи одиниці, здатні впливати на значення слів (називаються фонемами). Натомість у фонетиці їх аналізують як звукотипи, що відрізняються між собою за найменшими артикуляційними чи акустичними ознаками. Наприклад, у літературній українській мові фонема /л/ реалізується твердим звуком [л], тоді як у полтавських говірках — часто «середнім» альвеолярним варіантом [л'] з відтінком пом'якшення. Обидва — різні звукотипи, бо мають артикуляційні відмінності, але належать до однієї фонемі, оскільки їхня взаємозаміна (наприклад, [було] і [бу́ло]) не впливає на значення слова і тому для мовної системи не є значущою. З цього погляду Ф. — емпірична база для фонології. Це класичний погляд, сформований ще в першій половині 20 ст., передусім у працях **Р. Якобсона**, **М. Трубецького**, **Е. Сепіра**, що відповідає принципам структурної лінгвістики, а втім, сучасні фонетичні теорії часто поєднують ці концепції, розглядаючи звук і фонему як взаємопов'язані аспекти одного явища, а не як цілком різні категорії. Зокрема, теорія артикуляційної фонології (**К. Броуман**, **Л. Голдстайн**), у якій фонологічні одиниці ототожнюються з фізично вимірюваними артикуляторними жестами, є прикладом стирання меж між Ф. і класичною фонологією.

Ф. також поділяють на загальну, однієї мови й порівняльну (контрастивну), історичну й сучасну, літературну й діалектну, сегментну й надсегментну, описову (дескриптивну) і нормативну (прескриптивну), теоретичну і прикладну. Нормативна Ф., яка зосереджується на системі правил і норм фонетичних аспектів мовлення, вміщує передусім **орфоепію**, що встановлює стандарти літературної вимови звуків і наголошування слів і яку часто виокремлюють у самостійну лінгвістичну галузь. Традиційно вирізняють експериментальну фонетику, проте за своєю суттю вона є радше методом дослідження, ніж окремим напрямом Ф.

Історія фонетики

Термін «фонетика» виник у середині 19 ст. і поширився у працях **Г. Світа**, **Е. Зіверса**, **О. Єсперсена** та ін., хоча перші спроби системного опису мовних звуків сягають сивої давнини. У Стародавній Індії дослідник **Паніні** (бл. 5 ст. до н. е.) у своїй граматиці «*Aṣṭādhyāyī*»

подав опис звуків санскриту. У Давній Греції Діонісій Фракійський (170—90 до н. е.) у трактаті «Τέχνη γραμματική» вперше виділив голосні та приголосні, окресливши основи звукової системи грецької мови. Як окрема лінгвістична дисципліна Ф. постала у зв'язку з розвитком порівняльно-історичного мовознавства, що ґрунтувалося на вивченні відповідностей між спорідненими мовами, а тому потребувало точного і систематичного опису звукових змін (ці завдання розв'язували провідні мовознавці 19 ст. — Ф. Бопп, Я. Грім, К. Вернер, А. Шляйхер, Г. Пауль). Науково-категоріальний апарат значно розширився з появою нових інструментальних методів дослідження звуків. Праці Г. фон Гельмгольца, І. Мюллера, Д. Джонса започаткували використання різних пристроїв — кімографів, ларингоскопів, резонаторів Гельмгольца, що дозволило вивчати артикуляційні та акустичні властивості мовлення. З винаходом фонографа Т. Едісоном, що надав можливість аудіозапису мовлення, а також із заснуванням 1896 французьким лінгвістом Ж.-П. Руссело у Католицькому університеті (Париж) однієї з перших у світі фонетичних лабораторій розпочалася епоха експериментальної Ф. Вона відкрила нові горизонти для об'єктивних досліджень звукової будови мови. У 20 ст. Ф. розвивалася завдяки новим інструментам та методам дослідження артикуляції, акустики і сприйняття мовлення. Серед них — палатографія, кінорентгенографія, електроглоотографія, магніторезонансна томографія, ультразвукова візуалізація, а згодом — електромагнітна артикулятографія. Це дало змогу вивчати роботу мовленнєвих органів у реальному часі (рухи язика, губ, м'якого піднебіння та гортані). Застосування осцилографа, спектрографа та сонографа забезпечило точне фіксування звукової хвилі, її спектральних і часокількісних характеристик, що суттєво поглибило знання про голосні та приголосні звуки, а також просодичні та інтонаційні особливості мовлення. У 21 ст. Ф. активно розвивається завдяки інтеграції цифрових технологій, комп'ютерного моделювання, машинного навчання та нейронаукових методів. Водночас однією з центральних проблем лишається докладний опис фонетичних систем різних мов світу, особливо маловживаних і таких, що поступово зникають. Ця робота має велике значення для документування лінгвального розмаїття у світі. Одним із важливих досягнень на шляху до уніфікованого опису звукових систем стало створення наприкінці 19 ст. Міжнародного фонетичного алфавіту (IPA), який постійно оновлюється донині. Його розробила Міжнародна фонетична асоціація, заснована 1886. Цей алфавіт забезпечує точну й стандартизовану транскрипцію звуків усіх мов світу, а отже, є незамінним інструментом у сучасних лінгвістичних дослідженнях, викладанні мов, перекладацькій діяльності та ін.

Фонетика в Україні

У 19 ст. [П. Житецький](#), [К. Михальчук](#), [А. Кримський](#), [О. Потебня](#), [О. Огоновський](#), [С. Смаль-Стоцький](#), [Т. Гартнер](#), [В. Науменко](#) та ін. заклали основи описового аналізу звуків української мови, наприклад, статті [О. Потебні](#) «Про повноголосся» (1864), «Про звукові особливості руських наріч» (1865), «До історії звуків руської мови» (1876—83). При цьому термін «фонетика» і похідні з'явилися пізніше (наприклад, в огляді [В. Науменка](#) «Обзор фонетических особенностей малорусской речи», 1889), хоча опис вимови звуків трапляється й значно раніше, зокрема у виданні «Грамматика малороссійскаго нарѣчія» [О. Павловського](#) (1818), але без вживання терміна. Нове покоління мовознавців — [В. Ганцов](#), [М. Грунський](#), [М. Йогансен](#), [І. Зілінський](#), [О. Курило](#), [М. Наконечний](#), [О. Синявський](#), [І. Панькевич](#), [Є. Тимченко](#), [І. Троян](#) та ін. — остаточно сформували Ф. як окрему дисципліну українського мовознавства. У цей період в Україні зароджується інструментальний аналіз мовлення. Зокрема, на поч. 1900-х рр. у Новоросійському університеті в Одесі [О. Томсон](#) організував кабінет експериментальної Ф., де, щоправда, зосереджувалися переважно на дослідженнях з російської чи загальної Ф. (проіснував до 1935). Розвиток експериментально-фонетичних студій у цей період загалом відбувався під впливом Казанської фонетичної школи, очолюваної [В. Богородицьким](#), який ще в 1880-х рр. заснував перший кабінет експериментальної Ф. на території Російської імперії. До активного використання інструментальних методів в українській Ф. перейшли в середині 20 ст., коли спеціалізовані лабораторії експериментальної Ф. були створені в Київському національному університеті імені [Т. Шевченка](#) (1944), Інституті мовознавства НАНУ (1960; після 1991 відійшла до Інституту української мови НАНУ, де 2009 припинила своє функціонування), Одеському університеті (1962). Це уможливило суттєве поглиблення фонетичних знань завдяки використанню об'єктивних вимірювань параметрів мовлення. Сучасні інструменти експериментальної Ф. дають змогу не лише уточнювати вже наявні дані, а й відкривати нові аспекти звукової організації української мови, тоді як методи теоретичної Ф. спрямовані на систематизацію знань про мовні звуки, їхнє функціонування у просторі й часі.

За весь час становлення і розвитку Ф. як науки в Україні сформувалися провідні дослідницькі осередки у Харкові, Києві та Одесі, кожен із яких має власні наукові пріоритети та визначних представників. У контексті розуміння базових фонетичних одиниць всі вони розвивалися переважно під впливом ідей [Я. Бодуена де Куртене](#) та [Л. Щерби](#), зокрема про нерозривну єдність звука і фонем. Фонетичні студії у Харкові, запроваджені ще [О. Потебнею](#), набули чітких наукових обрисів на початку 20 ст. завдяки діяльності [Л. Булаховського](#), який започаткував дослідження в галузі історичної акцентології, орфоєпії та порівняльно-

історичної фонології. Вагомий внесок у діалектну Ф. та термінологічне унормування зробили також В. Ганцов, М. Йогансен, І. Троян, пізніше — М. Наконечний, [М. Баженов](#), [В. Беседіна-Невзорова](#), А. Опришко та ін.

Становлення Київського фонетичного осередку пов'язане з іменами Є. Тимченка, О. Курило, О. Синявського, [І. Огієнка](#). У подальшому його розвиток диференціювався за інституційними центрами. У НАНУ фонетичні дослідження зосереджено насамперед на надсегментному рівні мовлення з використанням електронно-акустичної апаратури та сучасних програм аналізу звукового сигналу — інтонаційні особливості комунікативних типів висловлень (розповіді, питання, спонування, вставні конструкції), інтонація надфразних єдностей і тексту, порівняння читаного та спонтанного мовлення, виявлення семантичної й прагматичної ролі інтонаційних засобів ([В. Брахнов](#), [Л. Близниченко](#), [А. Багмут](#), Н. Плющ, Н. Вербич та ін.). Окремі студії спрямовано на акустичні характеристики звуків української мови (Л. Хоменко, М. Губарев, О. Іщенко та ін.) та особливості українського діалектного мовлення ([А. Залеський](#), [Ф. Жилко](#), [Т. Назарова](#), Г. Сікора та ін.). В Інституті філології Київського університету імені Т. Шевченка переважають артикуляційно орієнтовані дослідження, присвячені вивченню сегментних і надсегментних одиниць української та інших мов ([І. Сунцова](#), [Л. Прокопова](#), [Н. Тоцька](#), [Л. Скалозуб](#), Т. Міщенко, О. Бас-Кононенко, З. Дудник, О. Касьянова, М. Александрович та ін.). Важливим здобутком стало винайдення Л. Скалозуб і В. Лебедевим тензопалатоосцилографування. Завдяки акустичним і артикуляційним дослідженням вдалося класифікувати звуки української мови, простежити їхню динаміку та варіантність, а також визначити просодичні й інтонаційні особливості мовлення. У Київському лінгвістичному університеті фонетичні студії зосереджено переважно на іноземних мовах (зокрема, англійській та німецькій) з особливою увагою на дослідженні їхніх акцентно-ритмічних структур ([М. Дворжецька](#), [О. Стеріополо](#), А. Калита).

Формування та розвиток одеського фонетичного осередку з середини 20 ст. пов'язане з іменами [Т. Бровченко](#), [Ю. Карпенка](#), [В. Таранця](#), [Т. Корольової](#), [А. Москаленка](#), Е. Нушікян, В. Шатух. Найбільше він виявився через дослідження просодичних та інтонаційних особливостей мовлення, внесок у розроблення методів фонетичних досліджень (зокрема створення інтонографа В. Волошина), а також розвиток української контрастивної Ф. (передусім зіставлення української та англійської Ф.). Фонетичні дослідження розвивалися й в інших наукових центрах — Львові ([П. Коструба](#), [І. Петличний](#), [Г. Шило](#)), Житомирі ([В. Мойсієнко](#)), Чернівцях ([О. Біла](#)), Донецьку ([Л. Фроляк](#)), Луганську ([К. Глуховцева](#)) тощо. Одним із прикладних напрямів досліджень у межах українських фонетичних осередків була орфоєпія. Її норми формувалися на основі вивчення живого усного мовлення і

закріплювалися в спеціальних словниках і посібниках ([М. Погрібний](#), [М. Пещак](#), [В. Русанівський](#), [В. Горпинич](#) та ін.). Орфоєпічна норма також спиралася на експериментальні дані про артикуляцію й інтонацію (Л. Булаховський, І. Сунцова, Н. Тоцька, М. Наконечний). Вагому роль у становленні прикладної Ф., зокрема синтезу і розпізнавання українського мовлення, відіграли науковці Міжнародного науково-навчального центру мовленнєвих технологій і систем — [Т. Вінцюк](#), Т. Людовик, М. Сажок, Р. Селюх та ін.

Українська Ф. пройшла шлях від описової науки до складної міждисциплінарної галузі, що поєднує лінгвістичну теорію, інструментальні методи дослідження, діалектологічну практику, лінгводидактику та мовні технології. Її розвиток спирається на тісну співпрацю теоретиків і практиків, представників різних регіональних осередків, що разом формують уявлення про звукову організацію української мови як складну, багаторівневу, динамічну систему.

Рекомендована література

1. E. Sievers. Grundzüge der Phonetik. Leipzig, 1881;
2. O. Jespersen. Fonetik: En systematisk Fremstilling af Læren om Sproglyd. København, 1897—99;
3. M. Grammont. Traité de phonétique. Paris, 1933;
4. K. L. Pike. Phonetics: A Critical Analysis of Phonetic Theory. Ann Arbor, 1943;
5. Питання експериментальної фонетики. К., 1963;
6. Дзєндзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Фонетика. Уж., 1965;
7. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. К., 1969;
8. Типологія інтонації мовлення. К., 1977;
9. Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Скляренко В. Г. Історія української мови. Фонетика. К., 1979;
10. Тоцька Н. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, фонологія, орфоєпія, графіка, орфографія. К., 1981;
11. P. Ladefoged, I. Maddieson. The Sounds of the World's Languages. Oxford, 1996;
12. Загальна та експериментальна фонетика. К., 2001;
13. I. Sawicka. An outline of the phonetic typology of the Slavic languages. Toruń, 2001;
14. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Х., 2002;
15. M. Ashby, J. Maidment. Introducing Phonetic Science. Cambridge, 2005;
16. Fonetyka. Fonologia. Komparacja współczesnych języków słowiańskich. Opole, 2007;
17. На хвилях мови. Аллі Йосипівні Багмут. К., 2011.

[О. С. Іщенко](#), [Л. М. Хоменко](#)

Бібліографічний опис:

Фонетика / О. С. Іщенко, Л. М. Хоменко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2025. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-890690>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).